

UOT: 091.5

Tahirə Həsənzadə,
tarix üzrə elmlər doktoru
AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
Bakı ş., İstiqlaliyyət küç. 26

AVTOQRAFLAR DANIŞIR...

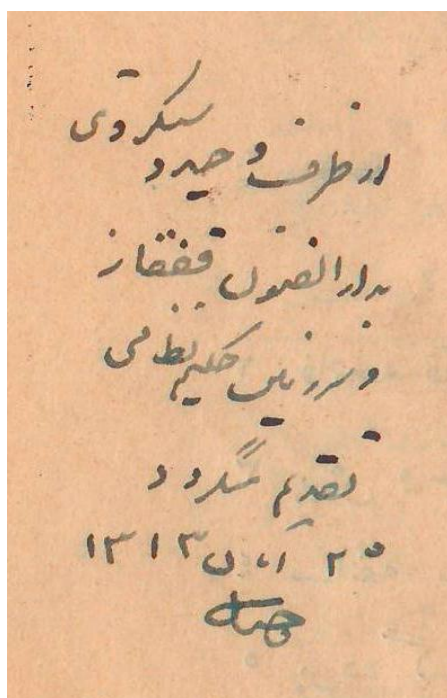
Açar sözlər: *avtoqraf, Nizami Gəncəvi, M.F.Axundzadə, M.Ə.Sabir, Vəhid Dəstgirdi, teartr xadimləri.*

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu qədim əlyazmalar, arxeoqrafik sənədlər, o cümlədən əski əlifba ilə çap olunmuş kitablarla zəngin xəzinəyə malikdir.

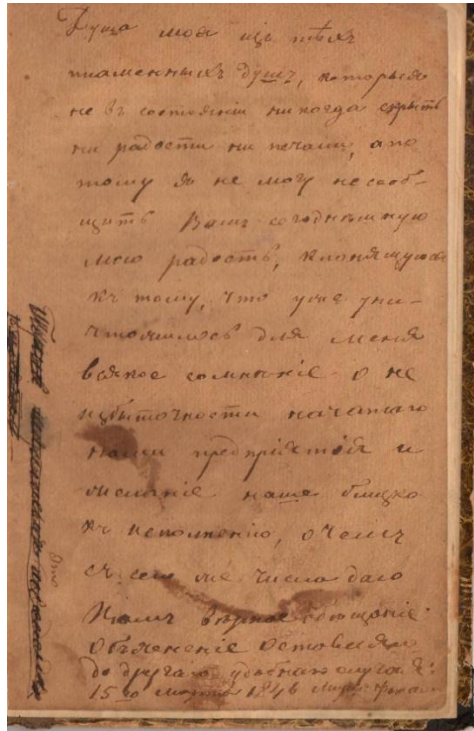
Aşağıdakı qeydlərlə diqqəti nadir əski çap kitablarının haşiyələrində, boş ağ vərəqlərində olan avtoqraflara cəlb etmək istərdik. Bu avtoqraflar elm, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinin yaradıcılıq, dostluq əlaqələrinin öyrənilməsi baxımından çox maraqlıdır. Deməli, vərəqlər üzərində olan avtoqraf qeydlər tariximizin, ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin danışan yadigarlarıdır.

Xəzinədə tarixi şəxsiyyət, Azərbaycan ədəbiyyatının klassiki Şeyx Nizami Gəncəvinin «Məxzənül əsrar» əsərinin şəmsi tarixlə 1313-cü (1934) ildə Tehranın «Ərməğan» mətbəəsində nəşr olunmuş bir nüsxəsi bu qəbildən olub, diqqəti cəlb edir. Bu nüsxənin nəşr tarixi dahi Nizaminin sələfi, fars-tacik şairi Əbülqasim Firdovsinin Azərbaycanda da qeyd olunmuş 1000 illik yubileyinə təsadüf edir. Həmin günlərdə Bakıya dəvət olunmuş İran alimi, Nizami Gəncəvi «Xəmsə»sinin naşiri Vəhid Dəstgirdi «Məxzənül-əsrar»ın bir nüsxəsini aşağıdakı məzmunlu avtoqrafla Bakı Darülfünununa, Nizami vətəninə ünvanlamışdır:

«Əz tərəfe Vəhid Dəstgirdi be Darülfünune Qafqaz və sərzəmine həkim Nizami təqdim migərdəd. Vəhid. 25 aban. 1313» (1).

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində diqqətə layiq hadisə olan «yeni hekayəçiliyin ilk banilərindən biri» (Feyzulla Qasımzadə) İsmayıl bəy Qutqaşının «Rəşid bəy və Səadət xanım» (və ya «Şərq hekayəsi») əsərinin 1835-ci il fransız dilində Varşava nəşri görkəmli Azərbaycan dramaturqu Mirzə Fətəli Axundovun avtoqraf qeydi ilə Xan qızı, şairə Xurşidbanu Natəvanın həyat yoldaşına, M.F.Axundovun və İ.Qutqaşının yaxın dostu Xasay xan Usmiyevə bağışlanmışdır. Kitabın sonunda, boş ağ vərəqdə əsərin ədibdə oyatdığı dərin təsirlə əlaqədar rus dilində yazılmış avtoqrafı yadigarıdır. M.F.Axundovun şadlıqla qarşıladığı kitabla əlaqədar mixəyi rəngli mürəkkəblə yazdığı məktubda Qutqaşının Azərbaycan ədəbiyyatında qoyub getdiyi izi aydın görmüş olarıq: «Mənim qəlbim elə alovlu qəlblərdəndir ki, o nə öz sevincini, nə də öz kədərini gizlədə bilər. Buna görə də mən bugünkü sevincimi Sizə xəbər verməyə bilmərəm. Mənim sevincimin səbəbi başladığımız işin axıra çatması haqqında məndə zərrə qədər şübhənin qalmamasıdır. Bu gün Sizi tamamilə inandıra bilərəm ki, arzularımızın həyata keçirilməsi günü yaxınlaşmışdır. İzahatını gələcək münasib bir təsadüfə saxlayıram. 15 mart 1846. Mirzə Fətəli» (2).

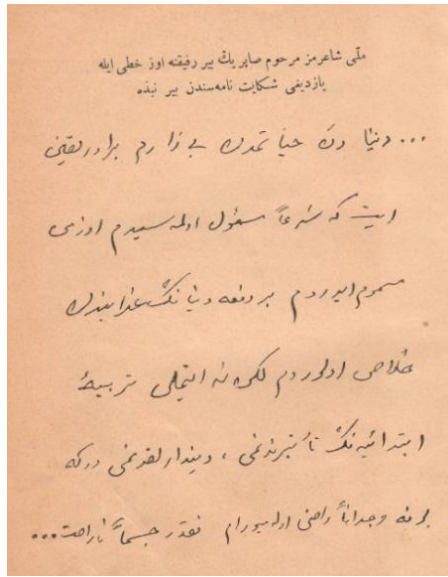

Qeyd: məktubun tərcüməsi professor Feyzulla Qasımzadəninidir. *Bax:* Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 3 cildə. Cild 2. Bakı, 1960, səh. 36.

Avtoqraflı əski çap kitabları xəzinəsində Azərbaycanın xalq şairi böyük satira ustası, ölməz Mirzə Ələkbər Sabirin xətt yadigarını qoruyub saxlayan «Hophopnamə»nin 2-ci, 1914-cü il nəşri, şairin «Şikayətnamə»sindən bir parça ilə başlayır:

«Milli şairimiz mərhum Sabirin bir rəfiqinə öz xətti ilə yazdığı «Şikayətnamə»sindən bir nəbzə:

Dünyadan, həyatımdan bizarəm, bəradər, yəqin et ki, şərəm məsul olmasaydım, özümü məsmum edərdim. Bir dəfə dünyanın əzabından xilas olardım. Lakin, nə etməli, tərbiyyə-i ibtdaiyyənin təsirindənmi, dindarlıqdanmıdır ki, buna vicdanən razı olmayıram. Nə qədər cismən narahat...». Qəlb ağrıdan bu sözlər şairin yaxın dostu, şair Abbas Səhhətin ön sözü ilə çap olunmuş nüsxədə öz əksini tapmışdır (3).

Əlyazmalar İnstitutu XIX-XX yüzilliklərdə yaşamış Azərbaycanın görkəmli maarif, mədəniyyət, teatr xadimlərinin şəxsi fondları ilə də zəngindir. S.Ə.Şirvani, A.Bakıxanov, H.Sarabski, H.Ərəblinski, S.Ruhulla, Mirzə Cəlil və b. kitab kolleksiyaları avtoqraf-qeydlərlə də diqqəti cəlb edir.

XX əsrin əvvəllərində haqq səsi bütün dünyada eşidilən, böyük ədib Cəlil Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə nəşrə başlayan satirik «Molla Nəsrəddin» jurnalı həyatın bütün sahələrinə işıq salır, yana-yana öz sözünü deyirdi. Məcmuə xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin tikdirdiyi Teatr binasının yandırılması hadisəsini özünün 1909-cu il 9-cu sayında müqtədir aktyor Hüseyn Ərəblinskinin yanan teatr binasına baxaraq göz yaşlarını axıtmasının təsviri ilə xatırlatmışdır. Hüseyn Ərəblinski deyir: “Teatrlarda o qədər xalqın müsibətini göstərdim ki, axırda öz başıma da gəldi! Ax! Ax!!” (4).

Şəkillərdə obrazların sifət quruluşu, geyimi mənfur qonşularımıza necə də bənzəyir!? Cəlil Məmmədquluzadəni teatr binasına edilən qəsd necə kədərləndirmişdisə, Azərbaycan səhnəsinin müqtədir aktyorlarının, teatr xadimlərinin uğurları, bir o qədər də sevindirmiş,

onun diqqətində olmuşdur. «Molla Nəsrəddin» jurnalının 1910-cu il nüsxəsinin boş vərəqində ədibin avtoqraf qeydinə diqqət yetirək:

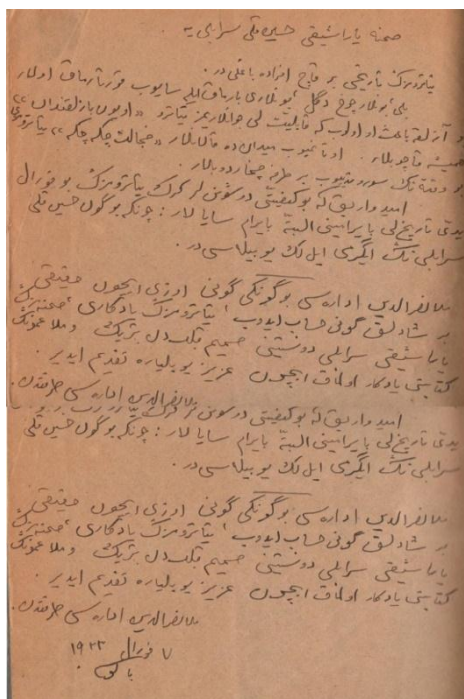
«Səhnə yaraşığı Hüseyinqulu Sərablıya!

Teatromuzun tarixi bir kaç əfradə bağlıdır. Bəli, bunlar çox deyil, bunları barmaq ilə sayıb qurtarmaq olar. Bu azlığa bəis o olub ki, qabiliyyətli cavanlarımız teatro «oyunbazlığından» həmişə qaçıblar. Utanmayıb meydanda qalanlar «xəcalət çəkə-çəkə» teatromuzu bu vaxtdək sürütdəyib, bir tərəfə çıxardıblar.

Ümidvarıq ki, bu keyfiyyəti düşünənlər gərək teatromuzun bu fevral yeddi tarixli bayramını əlbəttə, bayram sayalar: Çünki bu gün Hüseyinqulu Sərablının iyirmi illik yubileyidir.

Molla Nəsrəddin idarəsi bugünkü günü özü üçün həqiqi bir şadlıq günü hesab edib, teatromuzun yadigarı, səhnəmizin yaraşığı Sərablı dostunu səmim qəlbdən təbrik və Molla Əminin kitabını yadigar olmaq üçün əziz yubilyara təqdim edir.

Molla Nəsrəddin idarəsi tərəfindən, Bakı, 7 fevral, 1923» (5).

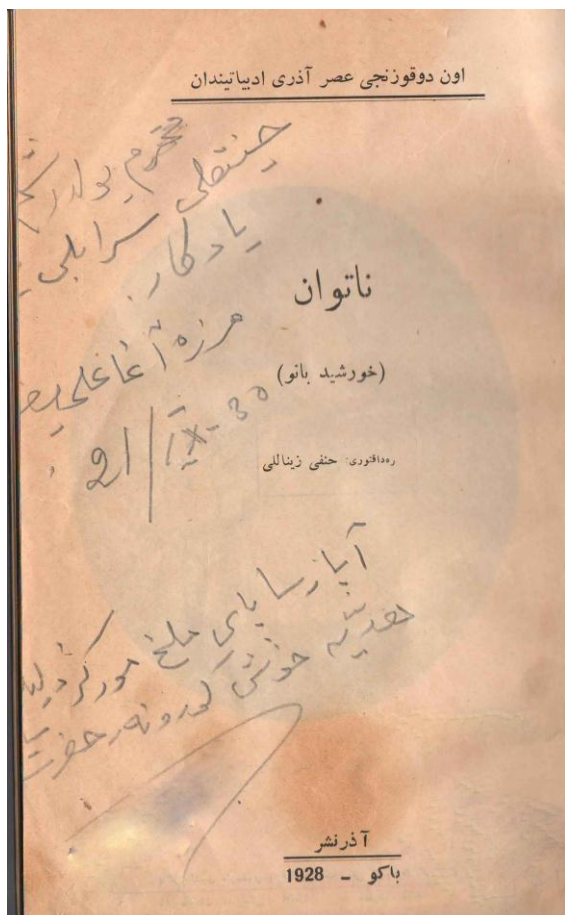
Azərbaycan teatr sənətinin yaradıcılarının: Mirzağa Əliyev, Sidqi Ruhulla, Hüseyin Ərəblinski, Mir Mahmud Kazımovski və başqalarının hər bir avtoqrafı aktyor hərarətilə dolu yadigarlardır.

1901-ci ildən taleyini Azərbaycan teatr səhnəsinə başlamış və vaxtilə «Tənqid-təbliğ» teatrının həm özünün, həm də onun repertuarının yaradılmasında fəal iştirak etmiş SSRİ Xalq artisti Mirzağa Əliyev Hüseyinqulu Sarabskiyə bağışladığı bir kitabın haşiyəsində ilhamla yazmışdır:

«Möhtərəm yoldaşım Hüseyinqulu Sərablıya yadigar. Mirza Ağa Əliyev. 21/IX-30.

*Aparsa payı-mələx mur, gər zəlilanə,
Hədiyyə xoş görünər həzrəti-Süleymanə».*

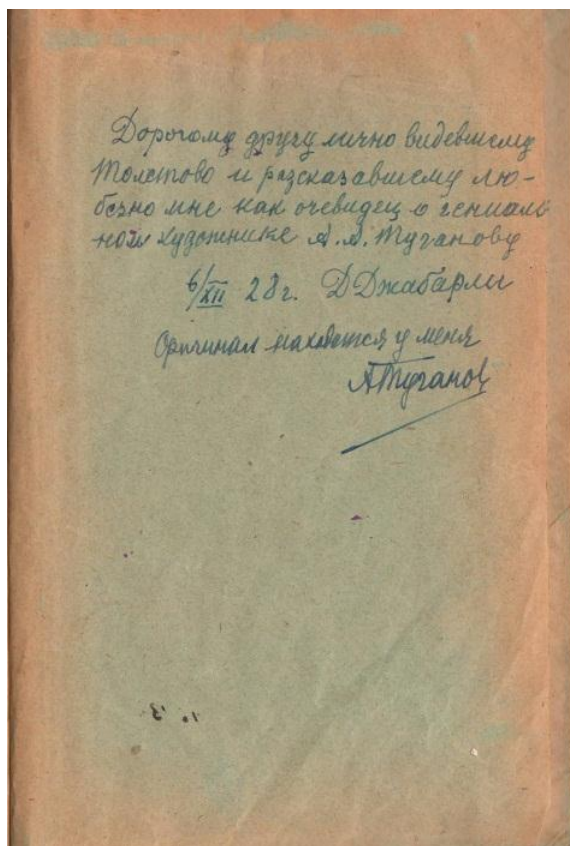
Bu dərin mənalı, ibratəmiz beytlə, ədəbiyyatşünas Cəfər Cəfərovun yazdığı kimi, «gözəl səhnə istedadına malik... teatr aşığı» Mirzağa Əliyev Hüseynqulu Sarabskinin aktyor əzəməti qarşısında səcdə etmişdir (6).

Səhnə fədaisi, bu yolda şəhid olmuş Hüseyn Ərəblinskinin «kəşf edib... böyütdüyü (Cəfər Cəfərov) böyük sənətkar Sidqi Ruhulla da öz böyük aktyorluq istedadı ilə tanınmışdır. Yazıçı-aktyor Əhməd bəy Məlikov-Qəmərլinskinin 1913-cü ildə Bakıda çap olunmuş «Bəhluli-danəndə və yaxud kişinin sözü bir olar» əsərinin son səhifəsindəki avtoqraf bunu aydın göstərir: «Şu vərəq parəsini səhnə yoldaşım Sidqi Ruhulla cənablarına yadigar təriqi ilə təqdim edib, cənabın həmişə müsəlman səhnəsinin tərəqqisinə çalışmağını Xudadan arzu edirəm. Əhməd bəy Məlikov. 29 mart».

Sidqi Ruhulla bu arzunu həqiqətə çevirdi. Ölməz sənətkar Azərbaycan səhnəsində yaratdığı Qacar, Yaqo kimi təkrarolunmaz obrazları ilə nəinki respublikamızda, ondan çox-çox uzaqlarda tanınmışdır.

Görkəmli rejissor, Azərbaycanın Xalq artisti A.A.Tuqanovun ölməz nasir, dramaturq, şair, tərcüməçi, rejissor, Əməkdar İncəsənət Xadimi, əsərlərinin böyük aktyor nəslini yetişdirdiyi Cəfər Cabbarlı ilə dostluğunu xatırladan avtoqraflar bir çox tərcümə və səhnə əsərlərində qalmaqdadır (7).

Bu avtoqraflar insan taleyini öyrənməkdə müəyyən rol oynadığı, faktlar verdiyi üçün tədqiqatçılara gərək ola bilər.

Ədəbiyyat:

1. Nizami Gəncəvi. Məxzənül-əsrar. - Tehran : "Ərməğan" nəşri, 1934, 186 s.
2. Qutqaşınlı İ. Rəşid bəy və Səadət xanım. Varşava, 1835, 51 s. – Fransız dilində.
3. Sabir M.Ə. Nəpəsnamə. - Bakı, İsa bəy Aşurbəylinin "Kaspi" mətbəəsi, 1914, 400 s.
4. Molla Nəsrəddin məcmuəsi. – 1909. - №9.
5. Molla Nəsrəddin məcmuəsi. – 1923. - №10.
6. Natəvan. [Şeyrlər]. - Bakı : Azərnəşr, 1928, 82 s.
7. Tolstoy L.N. Cocuqlar / tərc. ed.: Cəfər Cabbarlı. - Bakı : Azərnəşr, 1928, 96 s.

Тахира Гасанзаде

АВТОГРАФЫ ГОВОРЯТ...

Резюме

Автографы на страницах книг – говорящие памятники нашей истории, литературы и культуры. В статье дается информация о некоторых редких старопечатных книгах и периодических изданиях, хранящихся в богатой сокровищнице Института

рукописей имени Мухаммеда Физули НАНА, на белых листах и обрезках которых имеются рукописные тексты автора (автографы).

Из приведенных в статье примеров автографов привлекают внимание два следующих. На последней странице рассказа Исмаил бека Гутгашинли «Рашид бек и Саадат ханум», изданного в Варшаве в 1835 году на французском языке, имеется автограф основоположника азербайджанской драматургии М.Ф.Ахундова. Автограф Джафара Джаббарлы, оставленный в книге «Детство» в переводе Л.Н.Толстого, является ценным историческим документом.

В статье также рассматриваются старопечатные книги с автографами театральных деятелей.

Ключевые слова: автограф, Низами Гянджеви, М.Ф.Ахундова, М.А.Сабир, Вахид Дастгирди, театральные деятели

Tahira Hasanzadeh

AUTOGRAPHERS SPEAK...

Summary

Autographs on the pages of books are speaking monuments of our history, literature and culture. The article provides information about some rare early printed books and periodicals stored in the rich treasury of the Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of NASA, on blank sheets and scraps of which there are handwritten texts of the author (autographs).

Of the examples of autographs given in the article, the following two attract attention. On the last page of Ismail bey Gutgashinli's story "Rashid bey and Saadat khanum", published in Warsaw in 1835 in French, there is an autograph of the founder of Azerbaijani dramaturgy M.F.Akhundov. The autograph of Jafar Jabbarly, left in the book "Childhood" translated by L.N. Tolstoy, is a valuable historical document.

The article also discusses early printed books with autographs of theatrical figures.

Keywords: *autograph, Nizami Ganjavi, M.F.Akhundzade, M.A.Sabir, Vahid Dastgirdi, theater figures.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 18.02.2022

Çapa qəbul olunma tarixi: 10.03.2022

*Filologiya elmləri doktoru Paşa Kərimov tərəfindən
çapa tövsiyə olunmuşdur.*